

Розділ 4

Вітчизняна філософська думка: традиції та особливості

Філософія України – органічна частина всесвітньої філософії. Проблеми, які вона розглядає, тісно пов'язані з їх постановленням і теоретичним розв'язанням у світовій філософії. Разом із тим історія філософії України відтворює і самобутні підходи та шляхи розв'язання цих проблем, що спираються на національні культурні традиції. Наше звернення до історії вітчизняної філософії має велике пізнавальне значення. Відомо, що без історії немає і теорії. Не вивчивши зміст і етапи розвитку філософської думки в Україні, неможливо повною мірою зрозуміти історію українського народу, особливості формування його духовного світу, культури та традицій.

Деякі філософи у розвитку та становленні філософії в Україні виокремлюють три періоди: перший – становлення і розвиток філософської думки в Київській Русі; другий – період філософії українського Відродження та Просвітництва і розвитку філософії в Києво-Могилянській академії; третій – період української філософії в культурі романтизму XIX – першої половини XX ст. Погоджуючись із такою концепцією періодизації історії філософії в Україні, мабуть, слід доповнити її четвертим і п'ятим періодами. Четвертий період – від 30-х рр. XX ст. до кінця 80-х рр. – філософія радянського періоду, а також філософія української діаспори. П'ятий – період народження культури незалежної України і формування сучасної філософії кінця XX – початку XXI ст.

Отже, мета цього розділу – здійснити загальний огляд розвитку української філософської думки, починаючи з доби Київської Русі і закінчуючи дослідженнями сучасних вітчизняних філософів.

§ 1. Філософська думка в духовній культурі Київської Русі

Київська Русь – перша східнослов'янська держава, де в межах духовної культури здійснювалося становлення вітчизняної філософії.

ської думки. Але визначити «момент» виникнення філософії як такої, звісно, ніхто не може, оскільки її становлення – це тривале накопичення узагальнених знань про довколишній світ.

Можна лише з упевненістю сказати, що для вітчизняної культури принципове значення мав процес християнізації Київської Русі (988 р.). Перемога християнства наприкінці X ст. мала своїм наслідком проникнення античних та середньовічних філософських ідей на Русь через Візантійську імперію та сусідню Болгарію. Цей час і є початком розвитку філософської думки у Стародавній Русі.

Другою важливою передумовою виникнення, поширення та розвитку філософських ідей у Київській Русі є писемність. Історики вважають, що писемність на Русі виникає відразу після утворення слов'янської азбуки *Кирилом* та *Мефодієм*, тобто з початку X ст., а набуває розвитку і поширення із середини X ст. Про це свідчать, наприклад, тексти договорів, укладених князями *Олег* та *Ігор* у 907, 911, 944 рр. Їх складала грецькою мовою і відразу ж перекладали і писали старослов'янською.

Важливим етапом у зародженні філософської думки на Русі є формування літературно-писемної мови, коли у зв'язку з уведенням християнства почався масовий переклад книг.

У давньоруській літературі XI–XII ст. можна виокремити такі напрями: перекладна література та оригінальна. Перекладалися передусім біблійні тексти, твори отців церкви та богослужбна література, потрібні для практичного функціонування нової ідеології. Біблія перекладалася частинами. У XIII–XIV ст. було перекладено Новий Завіт та декілька книг Старого Завіту. Повний ж переклад Біблії було здійснено лише наприкінці XV ст.

Перше місце серед найпоширеніших у Давній Русі перекладених творів посідає твір *Іонна Дамаскіна* «Джерело знань». Широко був відомий у Давній Русі слов'янський просвітник *Іоанн Болгарський* (864–927). Він переклав із грецької твори *Іоанна Дамаскіна*, написав декілька своїх творів і склав слов'янський «Шестиднів», тобто тлумачення біблійного оповідання про шість днів утворення світу (за Біблією).

Поширення в Київській Русі набули й збірки висловів давньогрецьких та римських філософів. Однією з таких була збірка «Бджола», де містилися уривки з філософських творів *Платона*, *Аристотеля*, *Піфагора*, *Демокріта*, *Епікура*, *Анаксагора* та ін. Завдяки таким творам,

як «Повість про царевича Йосафа» та «Повість про Акіра премудрого», Давня Русь знайомилася з філософською думкою середньовічного Сходу.

У XI–XII ст. з'являються й оригінальні твори давньоруських авторів. На перше місце за своїм філософсько-світоглядним значенням слід поставити «Слово про Закон і Благодать», написане першим руським за походженням митрополитом *Іларіоном*. У формуванні світоглядних ідей велику роль відігравали і такі твори, як «Послання до Фоми» *Климента Смолятича* (середина XII ст.), «Слово про терпіння та любов» *Феодосія Печерського* (близько 1036–1074 рр.), «Златоуст» і «Торжественник», а також «Притча про людську душу і тіло» *Кирила Туровського* (близько 1130–1182 рр.), «Слово» та «Моленія» *Данила Заточника* (кінець XII – початок XIII ст.). В основу майже всіх руських літописів, що розповідають про початкову історію Русі, покладено літописне зведення, що називається «Повість временних літ». Не можна не згадати і твір «Слово о полку Ігоревім» (1187). Це не тільки видатний літературний пам'ятник, а й джерело філософських поглядів етапу становлення державності східних слов'ян.

Мислителі, письменники, публіцисти були не тільки серед осіб духовного звання, хоча саме вони переважають у середньовічний період. Значним культурним діячем Київської Русі серед мирян, безсумнівно, є князь Київський *Володимир Мономах*, автор «Повчання». Це один із небагатьох текстів, де подано етичний кодекс поведінки мирян.

У працях наведених авторів, а також у творах Нестора-літописця, Мойсея Видубицького, митрополита Никифора та багатьох інших основну увагу звернено на тлумачення сутності людини та її місця у світі.

У всіх цих працях виявляються особливості, що становлять *основу філософської культури Київської Русі*. Які ж це особливості?

По-перше, для філософської культури Київської Русі характерний *синкретизм*, тобто нерозчленованість. Річ у тім, що в культурі Давньої Русі ще не існувало розподілу між різними сферами духовної діяльності людини. Кожен твір тієї епохи для нас є водночас пам'яткою і історії, і літератури, і філософії.

По-друге, для філософської думки тієї епохи характерна *різноманітність підходів* до розв'язання тих чи інших проблем. Вона розви-

вається не як монолог, обмежений православною догмою, а як поліфонія (багатоголосся) різних позицій.

По-третє, для філософської думки того періоду характерна *теїстичність*, тобто розвиток під егідою церкви, церковного світогляду. Однак, будучи теїстичною, вона не була теологічною. Як це розуміти?

Річ у тім, що давньоруські книжники здебільшого були не теологами, не релігійними проповідниками, а політиками. Їх непокоїли передусім соціально-політичні та етичні проблеми. Проте їх праці створювалися під значним впливом релігійної ідеології. Тож, філософська культура того періоду є теїстичною, але не теологічною.

По-четверте, для філософської культури Київської Русі характерна *етизація*. Це означає, що будь-які проблеми книжники розглядали з позиції етики: через конфлікт сил добра і зла.

По-п'яте, для філософської думки періоду становлення характерна *історіософічність*, тобто центральною проблемою філософської думки Київської Русі була проблема вироблення уявлень про людську історію.

Які ж *філософські питання були в центрі уваги київських «книжників»?*

Насамперед давні русичі намагалися відповісти на питання: що таке філософія? Їх цікавив комплекс проблем, що стосувався світобудови. Вони прагнули з'ясувати глибинні джерела людської історії, знайти відповідь на питання: «Звідки пішла земля Руська?». Їх захоплювали загадки людського буття. Напружений пошук відповідей на ці та подібні питання становив зміст філософської думки Київської Русі.

Отже, можна стверджувати, що вже в епоху розвитку Київської Русі було закладено підвалини філософського мислення, сформульовано основні поняття та категорії, засвоєно і творчо пристосовано до руської дійсності елементи візантійської, а через неї грецької та східної філософських культур.

Подальший розпад Київської держави, міжусобиці, перенесення шляхом обману в 1169 р. єпископом *Федором* митропольної кафедри до міста Володимира негативно вплинули на розвиток духовної культури та філософської думки на Русі. Та Русь чекали ще більші випробування, а саме – татаро-монгольська неволя, що відкинуло її розвиток на сотні років. Мине час, і Києво-Печерський «патерик» у XV ст. зі співчуттям та гордістю пригадає колишню міць Київської Русі, духовну стійкість русичів у роки монолітної країни.

§ 2. Філософія українського Відродження та Просвітництва

Відродження, або Ренесанс, – це соціальний та ідейний рух упродовж XIV–XVI ст. у європейських країнах, який був спрямований проти християнсько-схоластичної культури Середньовіччя і став перехідним періодом між середньовічною культурою і культурою Нового часу. В Україну Відродження прийшло з північної Європи, де воно відбувалося у формі реформації, тобто у формі релігійних перетворень у душі протестантизму. Реформація поширилася спочатку на Річ Посполиту, а звідти перекинулася й на Україну. Основними вимогами протестантського руху були такі: обмеження привілеїв католицького духовенства, установлення простих і зрозумілих церковних обрядів, контроль мирян за діяльністю церкви, відокремлення церкви від держави. Усе це і визначило основні риси філософії Відродження в Україні.

Послаблення духовного диктату католицизму в Україні дало поштовх до розвитку науки і культури, появи світської освіти. У цей час зростає інтерес до соціально-політичної тематики, з'являються нові переклади творів *Платона*, *Аристотеля*, *Демокріта*, *Епікура*, поширюються й відомі ще за часів Київської Русі збірки апокрифічних праць письменників Візантії – «Бджола», «Прологи» та інші, а також оригінальні роботи *Климента Смолятича*, *Кирила Туровського*, *Феодосія Печерського*, перших київських митрополитів.

У цей період в Україні почали поширюватись ідеї гуманізму. Серед найвизначніших українських гуманістів слід назвати *Юрія Дрогобича* (1450–1494), *Станіслава Оріховського* (1513–1566), *Павла Русина* (1470–1517) та інших учених, поетів, громадських діячів. Кожен із них певною мірою усвідомлював належність до своєї нації і дбав про рідну культуру незалежно від своєї гуманістичної діяльності.

Велике значення для відродження української культури мало виникнення книгодруку старослов'янською мовою. Значна заслуга в цьому належить *Франциску Скорині* (близько 1490–1551) – великому слов'янському просвітителю. Скорина переклав з латини та грецької зрозумілою простим людям старослов'янською мовою низку богословських книг, що з'явилися в 1517–1519 рр. Серед них були Псалтир, Біблія, «Апостол» та ін. На початку 20-х рр. XVI ст. він заснував першу у Великому князівстві Литовському друкарню.

Пізніше освітнє діло Скорини продовжив *Іван Федоров* (близько 1510–1583), засновник книгодруку в Україні та Росії. Саме він у 1564 р.

у Москві разом з П. Мстиславцем видав першу російську друковану книгу «Апостол», а в 1573 р. у Львові вийшли перша слов'янська «Азбука» та нове видання «Апостола». У 1580–1581 рр. Федоров працював в Острозі, де й видав першу повну українську Біблію.

Поява в Україні значної кількості високоосвічених людей, формування книгодрукарської бази створили передумови для вирішення наступного завдання Ренесансу – поширення освіти, науки та культури серед усіх прошарків населення. І це завдання почало успішно вирішуватися у другій половині XVI ст. Почалося активне заснування в містах та селах нових народних шкіл. Крім того, перед просвітителями України постало ще одне важливе завдання – створення вищої школи. Тільки вона була в змозі створити справді великі прошарки народної інтелігенції, учителів, письменників, духовних пастирів, здатних підняти українську культуру на новий щабель і вберегти український народ від асиміляції.

Засновником першого вищого навчального закладу в Україні був князь, київський воєвода *Костянтин Острозький* (1526–1608). Цей заклад був заснований на Волині 1576 р. і дістав ім'я свого засновника – Острозька колегія. До колегії князь запросив відомих українських та іноземних учених, фахівців із різних галузей знань. Нарівні з богословськими дисциплінами, іноземними мовами, астрономією, математикою, фізикою та іншими предметами вивчалася філософія.

Острозький культурно-просвітницький центр своєю діяльністю зробив значний внесок у розвиток філософської думки в Україні. У ньому культивувалося розуміння філософії як мудрості з характерними пошуками істини на шляху містичного єднання з Богом. Тут відстоювалися традиції слов'янської писемності, розвивалися реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї.

Філософськими ідеями позначено твори українського релігійного полеміста *Герасима Смотрицького* (помер у 1594 р.), першого ректора Острозької школи. У його праці «Ключі царства небесного» (1587) знаходимо характеристику кругообігу подій у світі.

Видатним українським письменником та релігійним митцем був молодший сучасник Г. Смотрицького *Іван Вишенський* (1550–1620). Свій палкий темперамент він повною мірою виявив у боротьбі проти посилення в Україні католицьких та уніатських впливів. Монах-аскет усім серцем уболівав за свою вітчизну, палко виступав проти егоїзму, продажності панівних верхів населення, картав пихатість панів, не-

уцтво владик, заступався за пригнічені народні маси, але вихід із цих проблем він убачав у поверненні до старих традицій і рішуче виступав проти реформ у суспільстві, проти світської філософії.

До блискучої плеяди релігійних полемістів належать також *Захарій Копистенський* (помер у 1627 р.) та *Стефан Зизаній* (близько 1570–1621) – гарячі та палкі захисники українського православ'я. Своїми промовами в церквах та міщанських домівках, на ярмарках та битих шляхах вони привертали до себе простий люд. У боротьбі проти наступу католицизму Зизаній використовував навіть протестантську теорію про «папу-антихриста», за що був засуджений уніатським собором, але виправданий православ'ям. Прихильники католицизму та уніатства вбачали в ньому серйозного супротивника і навіть замахувалися на його життя.

Визначним релігійним філософом того часу в Україні був *Кирило Ставровецький* (помер у 1646 р.), перу якого належать такі твори: «Зерцало Богословія», «Вчительське Євангеліє», «Перло багаточинне». У них проглядаються цілісний світогляд і намагання його наукового висловлення. Погляди Ставровецького дуалістичні. Він різко протиставляє невидимий світ (Бога) видимому. На його думку, видимий світ складається з чотирьох елементів, кожному з яких, як і в Аристотеля, відводиться своє особисте місце у світі: у центрі розташовується Земля, навколо неї – Повітря та Вода, зовнішню сферу становить Вогонь.

На підставі зазначеного можна зробити висновок про те, що в XVI ст. в Україні виникла професійна філософія. Однак, на думку дослідника історії філософії в Україні Д. Чижевського, «самостійної філософської творчості цей період не дав. Але саме засвоєння хоч якихось основ філософської науки, традицій філософського навчання, філософського мислення саме по собі є великою цінністю».

Такими є основні риси українського Ренесансу XV–XVII ст.

Філософія українського Просвітництва. Поява до початку XVIII ст. в Україні елементів капіталістичних виробничих відносин справила вплив і на духовне життя суспільства, зумовивши розвиток ідей Просвітництва.

Просвітництво – це антифеодальна ідеологія періоду становлення капіталізму, згідно з якою подолання феодальних відносин і встановлення нового суспільного ладу можливі за допомогою реформ та освіти. Розрізняють раннє та пізнє Просвітництво. В Україні раннє Просвіт-

ництво зароджується як синтез двох попередніх соціально-політичних рухів: гуманізму та реформації.

Для раннього Просвітництва характерні такі специфічні риси:

- 1) виникнення і закріплення однієї з провідних ідей – залежності суспільного прогресу від зростання освіти;
- 2) розмежування сфер духовного впливу філософії та релігії;
- 3) посилення інтересу до пізнання природи, розвиток натурфілософії.

Раннє Просвітництво – час активного осмислення досягнень західноєвропейської культури, коли деякі просвітителі вважали за необхідне пристосувати до «світу і розуму» та активної наукової творчості трудовий народ і в такий спосіб стимулювали прогрес.

Важливу роль у розвитку освіти і культури в Україні мали відіграти друкарні, які на той час були самостійними науковими осередками. Найбільшими з них були київська, чернігівська та львівська. У цей період також активно розвиваються живопис, архітектура, музика.

Головним центром науки та культури після закриття в 1636 р. Острозької колегії стала *Києво-Могилянська колегія*, перетворена в 1701 р. на Київську академію. Засновником академії був настоятель Печерської лаври *Петро Могила*.

Тривалість навчання в академії сягала 12 років. У ній викладалися понад 20 різних дисциплін, у тому числі філософія. Особливе місце в навчанні відводилося латині, а не грецькій мові, як було раніше. Латина була необхідною для практичного життя в умовах польської гегемонії в Україні. З вивченням латини в Могилянській академії пов'язано більш ґрунтовне вивчення творів філософів Античності, Середньовіччя, Відродження та Нового часу, що певною мірою зумовило підйом української філософської думки.

Києво-Могилянська академія відіграла важливу роль в історії філософської освіти не тільки в Україні, а й у Росії. Вона дала у XVIII та XIX ст. професорів майже всім російським університетам.

Зазначимо також, що професори академії *Феофан Прокопович* (1681–1736) та *Стефан Яворський* (1658–1722) очолювали «наукову дружину» Петра I. Так, Яворський став місцеохоронцем патріаршого престолу, а Прокопович – президентом Священного Синоду.

Філософські курси, що читалися в академії, мали теологічний і схоластичний характер. Традиційно вони розбивалися на три частини:

логіку, фізику та метафізику. Зміст цих курсів до кінця XVIII ст. був переважно аристотелівським. Поступово всупереч вихідним теологічним настановам на філософських курсах академії торує шлях певна матеріалістична тенденція. Вона виражалася в алегоричному тлумаченні Біблії, деїзмі та пантеїзмі. Феофан Прокопович у своєму філософському курсі пропагував матеріалістичні ідеї Ф. Бекона, Р. Декарта, Б. Спінози, системи Г. Галілея та Н. Коперника.

Така коротка характеристика навчального процесу Києво-Могилянської академії. Крім цієї академії, в епоху Просвітництва в Україні виникають колегії в Чернігові, Переяславі, Харкові та інших місцях, що сприяло поширенню знань.

Епоха зрілого Просвітництва припадає на другу половину XVIII ст. Їй властиві такі риси: по-перше проголошення ідеї про позастанову цінність людини; по-друге, пробудження самосвідомості і гідності людини; по-третє підйом патріотизму, небайдужості до долі України.

Отже, в епоху зрілого Просвітництва проблема науки поступається перед проблемою людини, про що свідчить хоча б те, що в першій половині XVIII ст. у курсах філософії Києво-Могилянської академії з'являються спеціальні розділи етики. Етика – це вчення про мораль, правила та норми людської поведінки, обов'язки людини щодо одна одної, батьківщини та держави. У цей період етика стає самостійною галуззю знань. З'являються нові твори викладачів Києво-Могилянської академії з питань етики, в яких ідеться про людину, розуміння нею земного призначення, її ставлення до природи та суспільства.

Етика стала важливим знаряддям формування вільної особистості, а гуманістичні ідеї розкріпачення особистості, утвердження гідності людини – основними в лекціях професорів Києво-Могилянської академії. У філософських курсах чітко простежується прагнення професорів переконати людину в тому, що пізнання законів природи дає їй хоч і не універсальну, але цілком реальну силу у світі. Етика в академії бере на себе обов'язки, що склалися в Античності: вести людину до морального вдосконалення і земного блага. Знання стає найвищим етичним принципом, який визначає призначення людини.

Філософія Григорія Сковороди. Носієм нових віянь у філософії та соціології в Україні у другій половині XVIII ст. був видатний оригінальний митець, поет та просвітитель *Григорій Сковорода* (1722–1794). Як випускник Києво-Могилянської академії Сковорода став

продовжувачем просвітницьких традицій. З академії він виніс добре знання мов, античної філософії, ідей Середньовіччя та Ренесансу. Тут він навчився любити людину та її свободомислення. Однак Сковорода сприймає філософію в академії не догматично, а критично. Так, якщо провідною тенденцією філософських курсів академії був аристотелізм, то Сковорода віддавав перевагу вченню Платона. Якщо в центрі уваги професорів були зовнішній світ та проблема його пізнання, то у Сковороди на першому місці – людина, етико-гуманістичні проблеми.

Сковорода написав 18 творів, здійснив сім перекладів з латині на російську та українську мови. До основних філософських творів Сковороди належать такі: «Діалог, или Разглагол о древнем міръ» (1792), «Дружня розмова про душевний світ» (1775), «Алфавіт світу» (1775), «Боротьба архістратиґа Михайла із сатаною» (1789). Саме в цих творах і висловлена філософська система Сковороди. У ній чітко виділяються вчення про «дві натури», про «три світи», про людину, про пізнання, соціологічне вчення.

Сутність **учення про «дві натури»** полягає у тому, що все існує у світі, на думку Сковороди, має дві сторони (натури): зовнішню – видиму та внутрішню – невидиму. Цю тезу Сковорода повторював у своїх творах десятки разів із різними відтінками. Причому видима натура мінлива, перехідна, а невидима – існує вічно. Це духовне начало, або Бог. Він є незмінною першопричиною всього існуючого та самого себе. Бог є істина, природа в природі, живе в живому, людина в людині – закон, голос сущого. Таке світорозуміння має чітко виражений пантеїстичний характер. Протилежну Богу видиму натуру Сковорода визначав як «тварюку». Як рівнозначні вживаються також поняття «речовина», «матерія», «стихія», «природа» та ін.

Із вченням про «дві натури» тісно пов'язано **вчення про «три світи»**. У ньому виражена ідея про те, що вся навколишня дійсність – це три взаємопов'язаних світи: «макрокосм», «мікрокосм» та «світ символів».

Макрокосм – це великий світ, або світ природи. Проаналізувавши його, Сковорода зробив такі важливі філософські висновки:

1) природа нескінченна. Вона складається з величезної кількості світів. За прикладом античних філософів Сковорода відокремлював як першооснову всіх речей чотири елементи: вогонь, повітря, воду та землю;

2) природа (матерія) вічна. Усі предмети природи тимчасові, перехідні, вони виникають та зникають, але природа в цілому безсмертна;

Неможливість зникнення чого-небудь Скворода виводив із вчення про «дві натури: зникнути нічого не може, воно лише втрачає свою тінь»;

3) природа, світотворення підкоряється природним законам. Скворода вважав, що релігійне вчення про природу неспроможне, тому що йде у розріз із законами природи.

Другий світ, згідно із вченням Сквороди, – це «мікрокосм», або людина. Філософ вважав, що натуральна природа «макрокосму» відбивається та продовжується в «мікрокосмі». Загальні закономірності всієї природи притаманні також людині. Інакше кажучи, людина – це малий світ, що відображає великий світ.

Специфічним світом у вченні Сквороди є «світ символів». Символи – це образи, що втілюють будь-яку ідею. Наприклад, Скворода за символ єдиного брав кільце, або сонце, виводив символи: безпеки, самопізнання, вічності, істини, подяки та ін. Найвищою таємницею символу у Сквороди є слово. Воно є «істиною і єдиним початком, зерном та плодом, центром та гаванню, початком та кінцем» людського духу. У Біблії записано: «Спочатку було слово». Воістину воно – початок і кінець культури та духовності. А тому книгою з книг для Сквороди була Біблія. Це досконалий образ світу символів. Завдяки цим символам невидимий світ, інакше єство Боже, перетворюється на видимий, теж досяжний до сприйняття. Тобто Біблія є засобом пізнання духовного начала, внутрішньої натури «макро»- та «мікрокосму», інакше кажучи, Бога.

Таким у загальних рисах є вчення Сквороди про «три світи». Це вчення, як і вчення про «дві натури», виступало основним моментом для розроблення **вчення про людину**. У ньому можна виокремити такі основні положення.

1. Ідея «внутрішньої людини». Це положення впливає із вчення про «дві натури». У людини, як і у всьому існуючому, є видиме та невидиме, тлінне та вічне. Істинною людиною в людині є невидима натура, інакше кажучи, «внутрішня людина». На думку Сквороди, «внутрішня людина» протиставлена зовнішньому світу, вона загублена у ньому. «Знайти» себе вона може лише лишившись на самоті, утекти від спокус та заглибившись у себе. Звернення людини до самої себе і пізнання себе – це осягнення Бога. Адже єство, сутність внутрішньої людини і є Бог.

Отож, ідея «внутрішньої людини» спрямована на те, аби довести, що щастя окремої людини досягається шляхом морального вдоскона-

лення. Стосовно цього значною є роль другого положення вчення Сквороди про людину.

2. Ідея «серця» людини. Цьому положенню Скворода приділяв багато уваги. Ось чому його вчення часто називається «філософією серця». Який сенс вкладається у поняття «серце»? «Серце» у філософії Сквороди позначається як сфера духовного життя людини. Воно охоплює багато значень: «серце» – це душевний стан людини, який керує її вчинками та примушує жити добром або злом; «серце» символізує також індивідуальність людини як істоти духовної; «серце» – це єдиний світ людини. До нього належать не тільки моральні переживання, почуття, пристрасті, а й пізнання. Тільки проникаючи в серце, пізнання може бути освоєним.

Скворода стверджував, що серцем можуть оволодіти як добрі, так і злі сили. Перші підносять людину, другі спричиняють її падіння. Тому людина має прагнути очищення свого серця.

Із вченням Сквороди про людину тісно пов'язане **вчення про пізнання**. Вихідним пунктом теорії пізнання Сквороди були визнання пізнаваності світу та непідвладна віра в необмежені пізнавальні здібності людського розуму. Поряд із цим митець пов'язував теорію пізнання із самопізнанням. Як уже вказувалося, він уважав, що в людині відображаються та продовжуються загальні закони всієї природи, тому достатньо пізнати себе і можна розкривати природні закони та закони «мікрокосму» і «макрокосму».

Велику увагу Скворода приділяв розвитку **вчення про суспільство**. Він уважав, що стійкість суспільства залежить не від зовнішніх форм суспільства, а від його внутрішньої сутності. На цій основі Скворода сформулював свій ідеал суспільного влаштування, який він називав «Горною республікою». Його сутність він убачав в образі ідеальних відносин між людьми, які формуються згідно з духовною природою людини. «Духовна республіка» повинна будуватися відповідним чином з початками любові, рівності, колективної власності. Такий духовний світ протилежний світу зла. Він не потойбічний, куди душа переселяється після смерті, а реальний, високоморальний, ідеальний світ. Ідеї «духовної республіки»: любов, рівність, колективна власність є тими моральними імперативами (переконливі вимоги), якими слід користуватися як божественними або природними настановами, що для Сквороди те саме.

Такою в загальних рисах є філософська система Сквороди.

Григорій Сковорода справив глибокий вплив на весь подальший розвиток української філософії. Основні ідеї його вчення відображені і розвинуті у творчості практично всіх українських мислителів.

§ 3. Українська філософія XIX – початку XX ст.

У духовному житті України XIX ст. відбулися події, що знаменували зародження та розвиток нової української культури. Насамперед під впливом сквородинства формується новий тип українського національного інтелігента, який не тільки не цурався народного життя, а й свідомо намагався вивчати його побут, культуру, мову. Про зародження нової інтелектуальної культури та філософії, що ґрунтувалися на осмисленні реальної дійсності, аналізі суспільно-політичного життя, свідчить діяльність Кирило-Мефодіївського товариства – таємної організації, яка була створена в Києві у грудні 1845 р. і проіснувала до березня 1847 р., коли її було розгромлено царським урядом. Серед учасників товариства були ад'юнкт Київського університету, пізніше відомий історик, етнограф, письменник та культурний діяч *Микола Костомаров* (1817–1885), учитель, пізніше видатний письменник, історик і художній діяч *Пантелеймон Куліш* (1819–1897) та видатний український поет, пісенник, митець *Тарас Шевченко* (1814–1861). Основна мета товариства – визволення України від соціального та національного поневолення, об'єднання всіх слов'янських народів на основі християнської віри.

Філософські погляди Тараса Шевченка. Кожен із членів Кирило-Мефодіївського товариства був яскравою особистістю, зі своєю долею і своїми лише йому притаманними світоглядними рисами. Не маючи можливості зупинитися на характеристичі поглядів кожного з них, розглянемо лише філософську концепцію Тараса Шевченка.

Основне питання його філософії – співвідношення соціального добра і зла щодо конкретної людини в конкретних історичних умовах і щодо її Батьківщини – України. Необхідність знищення народом царського кріпосного ладу – головний висновок філософії Шевченка. Як наслідок знищення – побудова суспільства справедливості, добра і свободи, що буде найсприятливішим тлом для щастя вільної людини у вільній Україні.

У творчості Шевченка поєднано принципи раціоналізму і сенсуалізму. Його сподівання на прихід апостола правди і науки, на прихід героя із святим і праведним законом поєднані з людськими почуттями. Нехай хтось і мислить категоріями Канта і Гегеля, є мудрецем-космополітом, мріє про людство або «отечество», та він чужий еству Шевченка, бо не жаліє ні брата свого, ні рідного тата. Таких людей Шевченко називав псевдопророками, а їхнє вчення – напівідеями. Водночас він усвідомлював трагічність свого буття в рідному краї, який перебуває в ярмі:

Великим словом волю Божу
Сказать Тиранам – не приймуть.
А на своїм, на ріднім полі
Пророка каменем поб'ють.

Відомими є заклики Тараса Шевченка до об'єднання всіх верств українського суспільства на основі злагоди, добра і любові задля допомоги знедоленим, нужденним, заради України, яка є найвищою цінністю в його філософії. Україну він називає святою.

Філософія Памфіла Юркевича. Значною постаттю в колі представників української філософії XIX ст. був сучасник Тараса Шевченка *Памфіл Юркевич* (1827–1874). Прекрасний лектор, письменник, професор, який блискуче почав свою кар'єру в Київській духовній академії, він у віці 33 років очолив кафедру філософії Московського університету. Прожив Юркевич лише 47 років, але у розвитку філософської думки залишив помітний слід.

У творі «Серце і його значення в духовному житті людини» (1860) Юркевич розвиває філософію «серця» Сковороди. У центрі його філософського вчення – людина з двома найважливішими виявами – серцем і розумом. Якщо розум виявляє загальне в діяльності людей, то серце – це основа неповторності кожної особи. «Не древо пізнання є дровом життя», – вважав Юркевич, і не мислення створює «сутність» людини, а саме життя його серця, його безпосередні і глибокі переживання, що виходять від серця. Якщо розум є світлом, то можна сказати, що життя духу зароджується раніше цього світла – у темряві і мороці душі, в її глибині; із цього життя виникає світло розуміння – і звідси зрозуміло, що розум є вершиною, а не коренем духовного життя. Саме внаслідок цього ключ до розуміння людини, з'ясування найважливіших і найбільш впливових рухів її душі лежить в її серці.

Істина, на думку Юркевича, також відкривається не тільки мисленням, а й «серцем», оскільки пошук істини пов'язаний із релігійними

і моральними прагненнями людини. У цьому процесі сходження до істини знання пов'язане з вірою, яка є більш могутнім чинником, ніж просто емпіричний зміст мислення. Без любові, стверджував Юркевич, не можна пізнати Бога; найвища сходинка в процесі сходження до абсолютного, тобто до Бога, є вже містичним спогляданням.

Розглядаючи людську природу, Юркевич стверджував, що вона є одним із кінцевих утворень нескінченного і вічного. І саме у цьому полягають неповторність і вічність людини. Вона «одна у відомому нам світі» і «має власне, особисте існування в часі і вічності», – зазначав мислитель. Людина в цьому житті лише подорожанин. Блукаючи у світі, вона йде до себе, а віднайшовши себе, віднаходить Бога.

Юркевич критикував як однобічні крайні філософські позиції матеріалізм та ідеалізм: ідеалізм – за нехтування реальністю, матеріалізм – за приниження значення духовного. У статті «З науки про людський дух» він писав, що «пояснювати духовний початок з матеріального не можна вже тому, що сам цей матеріальний початок тільки у взаємодії з духом є таким, яким ми його знаємо в нашій досвіді». Відкидати нематеріальний початок тому, що його «ніде не видно», значить не розуміти, що таке самоспостереження, що є справжній внутрішній досвід. Ця стаття Юркевича, що була написана проти роботи Чернишевського «Антропологічний принцип у філософії», викликала цілий рух. Поверховий матеріалізм виявив себе в цій полеміці особливо пласко.

Філософія Памфіла Юркевича справила суттєвий вплив на російсько-мовну школу київського гуманізму, видатним представником якої був Лев Шестов (Шварцман) (1866–1938), один із засновників сучасного екзистенціалізму. У своїх основних роботах «Апофеоз безпідставності (досвід адогматичного мислення)», «Достоевський і Ніцше. Філософія трагедії» та інших він передбачив основні ідеї екзистенціалізму. Для Л. Шестова джерелом філософії виступали людська трагедія, жахи та страждання людського життя, переживання безнадійності. Свою філософію Шестов називав «філософією трагедії».

Мислитель висуває тезу про принципову несумісність філософії і науки. У філософії вихідним пунктом має бути людина, питання про місце і призначення людини у світі, про її права та ролі у Всесвіті. А об'єктивна наука не може вирішити проблем, що стоять перед людиною, оскільки людина взагалі недоступна науковому пізнанню. Філософія, вважав він, повинна виходити з передумов, прямо протилежних науковим. Вона – мистецтво, «що прагне прорватися крізь логічний ланцюг умовиводів і вносить людину в безмежне море фан-

тазії, фантастичного, де все однаково можливо і неможливо». Крім того, філософія повинна бути філософією людини, а людину можна зрозуміти, лише живучи всім її життям, розуміючи і розділяючи всі її як позитивно, так і негативно забарвлені емоційні переживання (любов, страх, відчай). Однак твердження Шестова про незалежність індивіда від будь-яких детермінацій, включаючи загальнозначущі істини і загальнообов'язкові етичні норми, приводить його до гносеологічного релятивізму і імморалізму.

Ще одним із представників київської школи гуманізму був Василь Зінковський (1881–1962) – релігійний філософ, богослов. Основна праця В. Зінковського – «Історія російської філософії», основою якої стали його лекції в Свято-Сергіївському богословському інституті. Ця робота присвячена російській думці XVIII–XX ст. Він вважав, що російська філософія є унікальним національним досвідом створення християнської філософії. Значну увагу приділяв темі впливу західної думки на російську філософію.

Філософське вчення Зінковського містило метафізику, гносеологію та антропологію, причому він завжди прагнув слідувати християнській (церковній) традиції розуміння світу і людини. Вважав, що християнська філософія повинна мати особливу тему, що відрізняє її від догматики: «Догматика є філософія віри, а християнська філософія є філософія, яка випливає з віри».

Філософські погляди Михайла Драгоманова. Значну роль у розвитку філософської культури в Україні в XIX ст. відіграв *Михайло Драгоманов* (1841–1895) – видатний український мислитель, історик, етнограф. Свої філософсько-соціологічні погляди він виклав у двотомному виданні «Літературно-публіцистичні праці».

Драгоманов – раціоналіст. Він переконаний у безмежних можливостях людського розуму і науки пізнати навколишній світ. І хоча людина не відразу, а поступово пізнає сутність певних явищ, хоча наука не одразу доводить людей до правди, хоча по дорозі дає людям і помилки, а іноді й горе, але тільки пробою та взаємною наукою вони доходять до правди.

Звертаючись до розвитку суспільства, Михайло Драгоманов виходить із того, що економічна діяльність людей має на меті задоволення їхньої вродженої потреби в харчуванні, обміні речовин. Але він не міг погодитися з тим, що людина має лише одну вроджену потребу – харчуватися. За Драгомановим, не слід однобічно переоцінювати значення економічних чинників, оскільки людство однаковою мірою за-

гинуло б і від голоду, і від безпліддя, і від ідіотизму. Тому безглуздо вирішувати, яка саме потреба найголовніша, оскільки кожна з них є головною.

У другій половині XIX ст. в Україні поширилися ідеї марксизму. Вивченням та пропагандою окремих положень марксизму займалися деякі представники ліберальної інтелігенції, зокрема професор Київського університету *М. Зібер*, магістр Харківського університету *І. Кауфман*. Велике значення для розвитку матеріалістичної філософії мала діяльність видатних вчених *І. Сеченова*, *І. Мечникова*, *Н. Умова*, *А. Ковалевського*, *Н. Бекетова* та ін., які в різний час працювали в навчальних закладах України.

У руслі матеріалістичних ідей проходила діяльність видатного українського вченого-філолога, професора Харківського університету *Олександра Потебні* (1835–1891). Він виходив із визнання вічності і безмірності матеріального світу, відхилив релігійно-ідеалістичні уявлення про будову природи. Матеріалістична лінія у Потебні пов'язана з аналізом об'єктивних начал мови і мислення, продуктів поетичної і наукової діяльності, з відстоюванням ідеї первісності природи стосовно людини.

Філософські погляди Івана Франка. Однією із центральних статей українського духовного життя кінця XIX – початку XX ст. був *Іван Франко* (1856–1916). Його філософські і соціально-політичні погляди склалися під впливом національної духовної культури, марксизму і частково позитивізму. У розумінні історії Франко відстоював ідею закономірності суспільного поступу і виявляв елементи матеріалістичного осягнення прогресу, зокрема ролі економічного життя як одного із чинників еволюції.

Своєрідним є ставлення Франка до соціалістичних ідей: він знаходив їх привабливими, але зазначав, що соціалізм не можна зводити лише до економічних чинників, а слід також урахувувати і духовні чинники людини і спільноти. Тому соціалістичні ідеї можна доповнити християнською духовністю.

Основними рисами світогляду Франка були, по-перше, вірність своєму народові, відданість боротьбі за його соціальне і національне визволення, реальне народовладдя, загальнолюдські права і свободи; по-друге, переконаність у тому, що монопольна «зверхня» власність на землю і фабрики має поступитися місцем колективній, громадській власності тих, чиєю працею цю власність було створено; переконаність

у необхідності усунення соціальних і економічних причин відчуження всіх засобів виробництва від тих, хто ними користується, ліквідації соціально-класових привілеїв і досягненні соціально-політичної та правової рівності між людьми незалежно від того, до якого прошарку суспільства вони належать; по-третє, монізм (єдність) у поглядах на природу, суспільство та людину, переконаність у тому, що «матерія і сила», «дух і тіло – одно суть», упевненість у здатності людини до необмеженого пізнання навколишнього світу, свідомий діалектичний підхід до розвитку в природі і суспільстві, а також у мисленні та методі пізнання; по-четверте, економічний детермінізм у розумінні суспільства, підкреслення первинного значення економічних чинників і матеріальних обставин життя народу, визначення боротьби народних мас як рушійної сили суспільного розвитку, звернення особливої уваги на неухильне зростання значення науки для працюючих класів, з'ясування об'єктивних причин класового поділу людей і виявлення тих негативних соціальних наслідків, до яких цей поділ призводить; по-п'яте, постійна увага до найновіших досягнень у галузі природознавства, особливо таких фундаментальних природничо-наукових концепцій, як теорія еволюційного розвитку Чарльза Дарвіна.

У цілому соціально-політичні погляди Івана Франка базуються на загальнолюдських, а не на класових позиціях. Шлях до соціалізму – це «народне відродження», розвиток національної свідомості, широка освітянська діяльність, а не революція і диктатура пролетаріату.

Велике значення для розвитку української духовної культури мав короткий за строком період існування незалежної України (1917–1918). За цей час було відкрито 150 українських гімназій, Київський університет святого Володимира перетворюється на Державний український університет. Створюються Державний український архів, Національна бібліотека тощо. 24 листопада 1918 р. урочисто відкрилась Українська академія наук на чолі з професором *Володимиром Вернадським* (1863–1945).

Утрата Україною незалежності поклала край цьому недовгому підйому української культури. Багато навчальних закладів було закрито. Деякі видатні вчені змушені були виїхати за кордон і продовжувати працювати там. Серед них були український мислитель, політичний діяч і письменник *Володимир Винниченко* (1880–1951), український історик і політичний діяч *Михайло Грушевський* (1866–1934), філософ *Дмитро Чижевський* (1894–1977) та ін. Їхня творчість сприяла підвищенню авторитету української науки у світі.

Особливий інтерес становить творчість Дмитра Чижевського. Освіту він здобув у Петербурзькому та Київському університетах. Після закінчення навчання працює доцентом Женевської вищої школи, а потім і Київського педагогічного інституту. У 1920 р. Чижевський їде в Німеччину, де слухає лекції К. Ясперса, Е. Гуссерля, М. Хайдеггера.

З 1924 р. Чижевський викладає у Празькому університеті (з 1927 р. – професор цього університету). Особливо вагомий внесок зробив Чижевський у вивчення історії української та російської філософії. Цьому питанню присвячено такі його твори: «Нариси з історії філософії в Україні», «Філософія епохи реалізму» та ін. Велику дослідницьку роботу він провів при вивченні впливу німецької філософії на Росію та Україну. Дмитро Чижевський багато працював і у сфері вивчення етнонаціональних характеристик філософських знань.

Таким чином, українська філософська думка кінця XIX – початку XX ст. знаменувала новий етап розвитку філософської культури на основі досягнень тогочасних природничих і суспільних наук.

§ 4. Особливості розвитку української філософії XX ст.

Установлення радянської влади в Україні привело до повної політизації філософії. Її проголосили суто «класовою» наукою, теоретичною і методологічною основою марксизму. Передусім була «переосмислена» історична філософська спадщина кінця XIX – початку XX ст. Проблеми розвитку української національної ідеї, національних інтересів, національної свідомості були визнані ворожими новій ідеології. Філософія поділилася на «наукову» (марксистську) та «ненаукову» (буржуазну).

Крізь призму марксизму аналізувалася вся історія філософії. Особлива увага приділялася дослідженню творчості *Тараса Шевченка*, *Івана Франка*, *Лесі Українки*. З незначними зауваженнями їх віднесли до «табору матеріалістів». Одночасно велася робота стосовно виявлення «ворожих елементів» у лавах тодішньої інтелігенції. Близько 200 її представників вислали за кордон, а до переважної більшості застосовувалися ідеологічний, політичний та адміністративний тиск і репресії.

На основі колишніх університетів створюються інститути народної освіти, які через деякий час знову перетворюються на університети, але вже марксистські. Так, 1922 р. у Харкові заснований Комуністичний

університет імені Артема, де створюється кафедра марксизму і марксознавства. Вона 1924 р. перетворюється на Український інститут марксизму-ленінізму (УІМЛ). 1926 р. при УІМЛ відкривається кафедра з національних питань, яку очолив *Микола Скрипник*. З 1927 р. виходить часопис «Прапор марксизму». У межах Українського інституту марксизму-ленінізму створюється філософсько-соціологічний відділ, який очолив *Семен Семковський* (1882–1937) – один із видатних філософів в Україні, ерудована людина, блискучий лектор. Семковський досліджував актуальні проблеми історії філософії, філософські проблеми природознавства. Найвідомішими його працями є: «З історії університетської філософії», «Діалектичний матеріалізм і принцип відносності» та ін. У роки репресій його було засуджено і страчено.

Тоді ж, у 20–30-ті рр., багато і плідно працює *Володимир Юринець* (1891–1937). Він закінчив Віденський університет, у Парижі захистив докторську дисертацію. 1925 р. В. Юринець очолив Інститут філософії, творчо досліджував проблеми історії, філософії, соціології, естетики, філософії культури. Йому належать твори «Едмунд Гуссерль», «Фрейдизм і марксизм» та ін. 1936 р. учений був репресований. Реабілітований посмертно.

У Києві 1933 р. виходить збірник статей «За ленінську філософію», де автори по-своєму підійшли до тлумачення марксистсько-ленінської спадщини щодо питань соціальної революції, ролі особи та фракцій у політичній боротьбі. Реакція влади була досить оперативною. Цього ж року виходить постанова ЦК КП(б)У «Про збірник “За ленінську філософію”», в якому його автори гостро критикувалися за відхід від класового, партійного аналізу марксистської спадщини. З цього часу і до середини 40-х рр. об’єктом філософського дослідження були проблеми розвитку матеріалістичної діалектики, особливості формування і розвитку соціалістичного базису, його вплив на надбудову, діалектика змін у соціально-класовій структурі суспільства, роль соціалістичного змагання і його вплив на формування комуністичної людини.

Важливим осередком розвитку філософської думки у 20–30-х рр. стала Західна Україна. На цей час припадає пік творчості *Дмитра Донцова* (1883–1973), ідеолога українського націоналізму, учня родоначальника українського націоналізму Миколи Міхновського. Спочатку він захопився ідеями соціалізму, але 1913 р. став на позиції українського націоналізму, спрямованого на відокремлення України від Росії. Ідеї

української національної еліти викладено в його творах «Націоналізм» (1926), «Хрестом і мечем» (1967) та ін. Світоглядною основою політичних поглядів Дмитра Донцова є філософський волюнтаризм та ірраціоналізм, ірраціональна воля до життя та панування. Звідси його презирство до народу та прагнення встановити владу еліти.

У Західній Україні в 20-х рр. творив *В'ячеслав Липинський* (1882–1931). Він у працях «Листи до братів-хліборобів», «Релігія і церква», «Хам і Яфет» викладав свою філософію історії. Зміст історичного процесу вчений убачав у боротьбі позитивних сил із силами деструктивними. Крім цього, історіософська концепція Липинського ґрунтувалася на такому тлумаченні суспільного життя, в якому діють вище і нижче, панівне і підлегле, випадкове і необхідне. Найважливішим державотворчим чинником, на думку Липинського, є аристократія, яка, використовуючи свою освіченість, знання, здатна організувати суспільне життя. Ідеалом державного устрою України *В'ячеслав Липинський* вважав монархію.

Своєрідним філософським сприйняттям світу позначено наукову та художню творчість *Олега Ольжича* (1907–1944). Це сприйняття в нього йшло через осмислення рідної природи: «Земля широка. Мудрий в небі Бог. І серце людське – мужнє і велике». Поняття «мужнього серця» людини *Олег Ольжич* підносив до найвищих ідеалів служіння нації і з такого погляду визначав громадську значущість особистості.

Академічна філософська думка зосереджувалася переважно в товаристві, відомому як львівсько-варшавська школа. Домінуючими напрямиами філософських досліджень *К. Айдукевича*, *Т. Котарбінського*, *Я. Лукасевича*, *К. Твардовського* та інших членів цього товариства були логіка, психологія, теорія пізнання. Більшість членів львівсько-варшавської школи перебували на позиціях неопозитивізму, неокантіанства, махізму та неотомізму. Загалом у Західній Україні поширеною була християнсько-католицька філософія, представниками якої стали *А. Шептицький*, *Т. Галушинський*, *Й. Сліпий*, *М. Конрад*, *О. Бачинський*, *Г. Костельник* та ін.

Нова сторінка в історії української філософії відкривається із середини 40-х рр. ХХ ст. Значна увага приділяється підготуванню філософських кадрів. У Київському державному університеті 1944 р. відкривалися філософський факультет і три кафедри – діалектичного та історичного матеріалізму, історії філософії, логіки. Це дало змогу підготувати нову когорту філософів. Певним поштовхом до об'єктивного,

творчого дослідження філософських проблем була смерть 1953 р. Йосифа Сталіна. Критика культу особи якоюсь мірою стала критикою догматичних методів дослідження у філософії. Змінився об'єкт досліджень. Актуальними стають проблеми світогляду людини, її пізнавальної можливості та ціннісних орієнтирів.

Позитивні зміни в українській філософії на початку 60-х рр. значною мірою були пов'язані з діяльністю відомого філософа *Павла Копніна* (1922–1971), який 1959 р. приїхав із Москви до Києва та очолив кафедру філософії Київського університету, а 1964 р. став ректором Інституту філософії Академії наук СРСР. Організувавши зі своїми першими учнями автономний колектив, він видав книгу «Логіка наукового дослідження» (1965), яка стала своєрідним маніфестом філософської групи, відомої в Україні й у світі як київська філософська школа.

Павло Копнін спрямовував філософів не на вивчення незалежних від людини об'єктивних законів природи та суспільства, а на те, що залежить від людини, що освоюється людиною в процесі осмислення світу. Він прагнув досягнути природу наукового знання в контексті сукупного людського досвіду. Отже, під його егідою сформувався плідотворний філософський напрям: світоглядно-гуманістична проблематика, питання філософії культури, дослідження яких продовжено українськими філософами 70–80-х рр. Тоді ж виокремився й інший напрям, пов'язаний з історико-філософськими дослідженнями, осмисленням проблем людського буття. Школа філософа *Володимира Шинкарука* досліджує проблеми діалектики, логіки та теорії пізнання, спираючись на німецьку класичну філософію. Велика група філософів – *Микола Тарасенко, Олександр Яценко, Олексій Плахотний, Ігор Бичко* та ін. – зосередили увагу на проблемах людського буття. Значна група філософів працює над питаннями історії філософії України.

Певним поштовхом до активізації досліджень даної теми став вихід у світ книги «Нарис історії філософії на Україні» (1966). Майже відразу видається книга «Розвиток філософії в Українській РСР» (1968). Ці видання спонукають українських філософів до докладнішого дослідження окремих періодів розвитку української філософії та поглядів найбільш відомих її мислителів, зокрема творчості Григорія Сковороди.

Підсумком 30-річного творчого аналізу української філософії є видання «Історії філософії на Україні» (1987 р.), в якому, хоча і з позицій

марксистської методології, системно викладено історію розвитку української філософії, показано її характерні риси. Викладання філософського матеріалу органічно поєднується з аналізом історичної ситуації того чи іншого періоду, що сприяє більш об'єктивному дослідженню розвитку української філософської думки.

Наприкінці 80-х рр., коли було зняте протиставлення матеріалізму та ідеалізму, з'являються публікації, в яких по-новому осмислюється буття світу та суспільства. Так, одна із сучасних філософських точок зору на проблему виникнення світу ґрунтується на концепції релятивного холізму (цілісності буття). Згідно з цим поглядом світ не складається з нескінченної кількості множин, а є єдиним цілим, неподільним на матеріальну та ідеальну субстанції. Останні виступають як взаємопов'язані і взаємодоповнюючі компоненти цілісного світу. Виникнення речовини потенційно можливе в будь-якій точці простору і в будь-який час. Перехід від потенційно можливого до реального проходить стрибкоподібно. Стрибкоподібність переходу поки що залишається незбагненою для науки.

Зараз розробкою філософських проблем в Україні займається велика група фахівців в Інституті філософії та Інституті суспільних наук НАН України, на філософському факультеті Київського державного університету імені Тараса Шевченка, на кафедрах філософії вищих навчальних закладів країни. 1972 р. при Академії наук України створено Українське відділення філософського товариства СРСР, яке 1985 р. стало самостійним філософським товариством. Керуючи роботою 25 відділень, воно спрямовує свою діяльність на розвиток філософської думки в Україні.

В Україні існує низка періодичних видань, в яких друкуються результати наукових робіт учених-філософів. Це журнал «Філософська і соціологічна думка», періодичні міжвідомчі збірники «Проблеми філософії», «Філософські проблеми сучасного природознавства» та ін.

Проголошення Україною незалежності дало новий поштовх розвитку суспільствознавчої вітчизняної думки в цілому і філософської культури зокрема. Крім розробки основних напрямів філософської теорії, помітним фактом стала концентрація зусиль на дослідженні проблеми людини, історії розвитку філософії в Україні.

Висновки до розділу 4

1. Особливостями, що становлять основу філософської культури Київської Русі, є: синкретизм, тобто нерозчленованість; поліфонія або різноманітність підходів до розв'язання тих чи інших проблем; теїстичність, тобто розвиток філософії під егідою церкви; переважання у філософській культурі моральної проблематики, співзвучної з християнськими цінностями; історіософічність та ін.

2. Основними рисами, притаманними філософії українського Відродження, є: розвиток науки і культури, поява світської освіти; зростання інтересу до соціально-політичної та гуманістичної тематики; звернення до ранньохристиянської літератури (перекладаються твори античних філософів і філософів раннього європейського середньовіччя); поширення ідеї гуманізму); поява книгодрукування старослов'янською мовою і розвиток типографської справи в Україні; поширення освіти, науки і культури серед широких верств населення, заснування численних народних шкіл; поява професійних філософів.

3. Основними рисами українського Просвітництва є: посилення ідеї про залежність суспільного прогресу від рівня освіти; розмежування сфер релігії і філософії; посилення інтересу до пізнання природи; розвиток ідеї про позакастову цінність людини; поширення самосвідомості і понять про людську гідність.

4. Сучасна філософська думка в Україні продовжує функціонувати як органічна складова світової філософії. Її покликанням є розробка теоретико-світоглядних і науково-методологічних проблем особистості і суспільства, науки і культури, інтеграції України у світове співтовариство держав і народів, утвердження в країні справжньої демократії, прав і свобод людини тощо.

Контрольні запитання

1. Чому ми починаємо вивчати історію української філософської думки з періоду Київської Русі?
2. Який вплив справила християнська ідеологія на розвиток філософської думки Київської Русі?
3. Назвіть характерні риси філософського мислення періоду Київської Русі.
4. Яких представників українського Відродження ви знаєте?

5. Який внесок в історію філософської думки здійснив Острозький культурно-просвітницький центр?
6. Що є характерним для філософії українського Просвітництва?
7. Що являла собою філософія в Києво-Могилянській академії?
8. Чому філософію Григорія Сковороди називають початком класичної філософії в Україні?
9. У чому полягає сутність концепцій «двох натур» і «трьох світів» у філософії Григорія Сковороди?
10. Яке місце посідає творчість Тараса Шевченка в історії української філософії?
11. Як вирішувалось «основне питання філософії» Іваном Франком? Яким було його ставлення до марксизму?
12. У чому полягає складність розвитку філософії в Україні в 30–50-ті рр. XX ст.?